

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/salic.htm>

6. Павленко І.В. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення абортів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Павленко Ірина Володимирівна. – К., 2013. – 210 с.

7. Фабрице Г. Учение об изгнании плода и детоубийстве. – СПб., 1906.

8. Попов В.Л., Гурочкин Ю.Д. Судебная медицина. – М., 1999. – 297 с.

9. Гарнет М. Детоубийство. Социологическое и сравнительно-юридическое исследование. – М., 1911.

10. Беккария Ч. О преступлениях и наказаниях // Пер. М.В. Мишина. – М., 1978.

УДК 343.222.4(477)

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРЕДМЕТА БЕЗГОСПОДАРСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ (СТ. 254 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Цвіркун Н. Ю.,

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального права
та кримінології
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація: Статтю присвячено актуальній проблемі визначення предмета безгосподарського використання земель. У ній розглянуто наукові підходи до визначення предмета злочину, а також розкрито кримінально-правове значення предмета злочину. Детально проаналізовано сутність землі як екологічної, соціальної та економічної категорії. Визначено, що предметом злочинного безгосподарського використання земель слід вважати ґрунтовий покрив земель сільськогосподарського призначення. Це обумовлюється тим, що в результаті антропогенної діяльності страждає саме поверхневий родючий шар ґрунту.

Ключові слова: предмет злочину, безгосподарське використання земель, землі сільськогосподарського призначення, ґрунтовий покрив земель, родючість ґрунтів.

Аннотация: Статья посвящена актуальной проблеме определения предмета бесхозяйственного использования земель. В ней рассмотрены научные подходы к определению предмета преступления, а также раскрыто уголовно-правовое значение предмета преступления. Детально проанализирована сущность земли как экологической, социальной и экономической категории. Определено, что предметом преступного бесхозяйственного использования земель следует считать почвенный покров земель сельскохозяйственного назначения. Это обуславливается тем, что в результате антропогенной деятельности страдает именно поверхностный плодородный слой почвы.

Ключевые слова: предмет преступления, бесхозяйственное использования земель, земли сельскохозяйственного назначения, почвенный покров земель, плодородие почв.

Annotation: This article is devoted to the actual definition of the problem Wasteful land use. It examines the scientific approaches to the definition of the crime and disclosed penal value of the object of the crime. Detailed analysis of the nature of land as ecological, social and economic categories. Determined that the subject of criminal Wasteful land use should be considered a soil cover of agricultural land. This is due to the fact that as a result of human activities affected most superficial layer of fertile soil.

Key words: subject of crime, wasteful land use, agricultural land, land soil conditions, soil fertility.

Розгляд поняття та ознак предмета злочину, передбаченого ст. 254 КК України, зумовлений не лише теоретичними пошуками найоптимальнішої моделі пізнання предмета злочину, але орієнтований і на вирішення практичних завдань кримінально-правової кваліфікації, у першу чергу, відмежування за ознакою предмета злочину цього складу злочину від суміжних складів злочину, а також злочинного діяння від незлочинного.

Безгосподарське використання земель належить до тієї категорії злочинів, які у науці кримінального права прийнято називати «предметними», адже норма сконструйована таким чином, що в ній прямо вказано на його предмет. Але з іншого боку, встановлення предмета злочинів проти навколишнього природного середовища має низку специфічних особливостей і у зв'язку з цим залишається достатньо складним завданням не лише у практичній, а й у теоретичній площині. Підтвердженням цього є те, що сьогодні у

кримінально-правовій доктрині наявний широкий діапазон думок стосовно змісту предмету злочинів цієї категорії та взагалі його ознак.

Проблема предмета злочину вважається однією з найскладніших у теорії кримінального права. Над її розробкою у різний час працювали М. Й Коржанський, С. Д. Кравцов, В. Я Тацій, М. П. Бікмурзін, Є. В. Лашук та ін. Що стосується безпосередньо предмета злочинів проти довкілля, то його дослідження відображено в наукових працях Е. М. Жевлакова, С. Б. Гавриша, В. К. Матвійчука. Стосовно предмета злочину, передбаченого ст. 254 КК України, слід констатувати, що його науковій розробці взагалі не приділялося належної уваги. Це питання лише частково висвітлювалося в навчальній літературі, джерелах науково-коментаторського характеру та окремих монографічних виданнях, присвячених характеристиці злочинів проти навколишнього природного середовища, що і зумовлює у цьому контексті необхідність попереднього звернення до загальних положень вчення про предмет злочину.

Традиційним для науки кримінального права є визначення предмета злочину як будь-яких речей матеріального світу, з характерними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діяч особисті відповідної ознаки певного виду злочину [1, с. 100]. Проте, останнім часом стосовно такого визначення предмета злочину дедалі частіше висловлюються зауваження, що воно не відповідає сучасним реаліям життя. Це призвело до появи альтернативних напрямів наукових пошуків у питанні предмета злочину, які можна об'єднати у три групи [2]. Першу групу науковців об'єднує прагнення замінити дещо застарілий термін «речі» на інший, наприклад, «матеріальний субстрат» [3, с. 84] або «предмет матеріального світу» [4, с. 73]; другий напрям ґрунтується на спробі взагалі відійти від речової ознаки предмета злочину і визначити його як різного роду матеріальні і нематеріальні блага [5, с. 53] чи матеріальні цінності [6, с. 8]; представники третього напрямку пропонують розширити обсяг поняття предмета злочину за рахунок включення до нього явищ матеріального світу неречового характеру – інформації [7, с. 60], інтелектуальних цінностей [8, с. 117], тощо. Усі наведені напрями є виправданими, доцільними та заслуговують на увагу, але останній підхід уявляється досить цікавим з огляду на те, що він свідчить про прагнення його прихильників відійти від суто речового підходу у визначенні предмета злочину, але не шляхом відмови від нього, а доповнення іншими реально існуючими явищами об'єктивного світу [2].

Ст. 254 КК України визначає безгосподарське використання земель як суспільно небезпечне діяння, що призводить до тривалого зниження або втрати родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту. Постає питання, що слід визначити предметом цього злочину – землі взагалі чи ґрунтовий покрив, або і те, й інше одночасно?

Категорія «земля» має широке трактування: вона може розглядатися як категорія природнича, соціально-економічна, соціологічна, сакральна, міфологічно-релігійна, географічна, політична та правова [9]. За визначенням Закону України «Про охорону земель», земля – це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею [10]. Термін «земля» звичайно прийнято розглядати в двох аспектах. У широкому розумінні Земля – це планета з її усіма природними компонентами та характеристиками, середовище проживання людини і суспільства. У вузькому розумінні – це земна поверхня, частина земної поверхні, що розташована над надрами і називається ґрунтовим шаром, у межах території, на яку поширюється суверенітет держави [11, с. 7].

З точки зору земельних відносин, земля представляє собою один з найважливіших об'єктів навколишнього природного середовища. Вона наділена певними специфічними функціями: природними (простір, рельєф, ґрунти, рослинність, ліс, надра, води та ін.), соціально-економічними (просторовий базис для будь-якого з видів діяльності, цінність, престижність та ін.) та виробничими (предмет та знаряддя праці, засіб виробництва та ін.),

тощо. У взаємозв'язку з людиною земля виступає в комплексі екологічних, соціальних, економічних, господарських і політичних факторів. Саме цим обумовлено характер землі як екологічної (одна з найважливіших складових біосфери), соціальної (як місце та умова життя людини) та економічної (як об'єкт господарювання та права власності) категорій, що між собою є взаємозалежними та взаємопов'язаними.

Як екологічна категорія, земля визнається самостійним природним об'єктом, що входить до структури єдиної цілісної екологічної системи та є невід'ємним його елементом. Вважається, що земля є цінним і незамінним природним ресурсом, адже сприяє формуванню складних природних утворень, а також є основою для нормального функціонування довкілля, розвитку всього людського суспільства в цілому. Її природне походження та функціонування відбувається за об'єктивними законами природи, які не можуть змінюватися лише за бажанням людини.

При характеристиці землі як екологічної категорії на перший план необхідно висувати чинники, які стосуються якісного стану цього об'єкта природи, головними серед яких вважаються ґрунтоутворюючі фактори та родючість ґрунту. Саме родючість ґрунтів зумовлює рівень і якість продуктивності сільськогосподарських угідь, їх господарську значимість і вартість. Тому важливе значення якісний стан ґрунтового покриву земель має не тільки для екологічної сфери, а й для економічної сфери суспільного життя. Йдеться про використання різноманітних властивостей землі в господарській діяльності людини. Земельна ділянка, позбавлена родючого покриву, може функціонувати лише як територіальний базис. Ґрунт, відділений від землі, вже не виступає як засіб виробництва.

Наявність на земельній ділянці ґрунту, що характеризується родючістю (чорноземів), робить його придатним для використання в якості головного засобу виробництва в сільському господарстві, загальною умовою людської праці, елементом ринкових відносин. До речі, за даними науковців, близько 25 % чорноземів земної кулі розміщені в нашій державі [12, с. 439]. Отже, земля, як екологічна категорія, характеризується незамінними корисними властивостями, що використовуються людьми у різних сферах життєдіяльності. Якісний стан земель вважається ще й умовою соціального прогресу та добробуту людини.

Як соціальна категорія, земля визначає спосіб життя людей, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, членів їх сімей, пенсіонерів, що проживають у сільській місцевості. Для селянського способу життя характерним є поєднання природного, господарського та соціального [13, с. 54–55]. Україна за своїм виробничим потенціалом є аграрною країною, в якій основним і визначальним багатством, просторовим та операційним базисом розвитку галузей сільського господарства, головним засобом виробництва та найважливішою складовою частиною ресурсної бази землеробства є земля [14, с. 10]. Будучи основним засобом виробництва у сільському господарстві, земля для селянина – це не просто вид діяльності або засіб отримання доходу, це спосіб життя, що об'єднує людський світ і природу, духовну і матеріальну сферу.

Як економічна категорія, земля, виконуючи функції основного засобу виробництва у сільському господарстві та загального засобу праці, може виступати в якості об'єкта господарювання та об'єкта власності. Розглядаючи землю як об'єкт господарювання, варто зазначити, що, відповідно до ст. 19 ЗК України, усі землі в межах території України за основним цільовим призначенням та споживчою властивістю поділяються на дев'ять самостійних категорій. Серед усіх категорій земельного фонду України провідне місце посідають землі сільськогосподарського призначення. Оскільки Україна є аграрною країною, то раціональне використання та належна охорона цієї категорії земель є підґрунтям для розвитку економіки України. Використання саме земель сільськогосподарського призначення пов'язане із забезпеченням сільськогосподарськими продуктами харчування населення країни, сировиною для промисловості, кормами для тваринництва тощо. З огляду на це, зазначені землі виступають основою економічної безпеки країни. Завдяки родючому ґрунтовому покриву землі сільськогосподарського призначення є основним засобом виробництва в сільському господарстві. Саме родючість ґрунтів зумовлює рівень і якість продуктивності сільськогосподарських угідь, їх господарську значимість і вартість.

Однією з основних унікальних природних ознак землі є її нерухомість, що обумовлюється можливістю її участі в цивільному товарообігу [15]. Погіршуючи якісні властивості земель, винний тим самим знижує її цінність. Від якісного стану землі залежить не тільки її ціна, а й майбутні прибутки власника земельної ділянки чи землекористувача. Якщо вони будуть втрачені, скажімо, в результаті виснаження земель або ерозії ґрунтів, то певні земельні ділянки втраять і економічну цінність як нерухомість, і привабливість як об'єкти юридичних прав. Охорона корисних властивостей земель заходами кримінально-правового впливу за для можливості їх якісного використання у сільськогосподарському виробництві виступає одним із чинників, що підвищує вартість землі на ринку земельної нерухомості.

Деякі автори науково-практичних коментарів, даючи коментарій до ст. 254 КК України, проводять аналогію стосовно предмета цього злочину з предметом злочину ст. 239 КК України і визнають ним, наприклад, верхній шар земної поверхні у межах зони аерації, під якою слід розуміти верхню товщу земної кори між її поверхнею і дзеркалом ґрунтових вод [16, с. 751], або землю у вузькому розумінні цього значення – як поверхневий ґрунтовий шар, який виконує екологічні (взаємозв'язок живої та неживої природи), економічні (як засіб виробництва в промисловості, сільському, лісовому господарстві, як просторовий базис), культурні-оздоровчі, рекреаційні та інші функції [17, с. 642]. Вбачається недоцільним прирівнювати два, хоч і суміжні, склади злочину, але різні за об'єктивними та суб'єктивними ознаками, тим паче, що безгосподарське використання земель посягає не на усі категорії земель, а лише на родючі землі сільськогосподарського призначення. Інші науковці визнають предметом безгосподарського використання земель землі будь-якого призначення в

межах території України та ґрунти [18, с. 46], з чим не можна погодитися. Наприклад, В. К. Матвійчук предметом безгосподарського використання земель визначив і землі сільськогосподарського обороту, і гумусний шар цих земель, і структуру ґрунту [19, с. 187]. На нашу думку, автор правильно визначив явища та властивості, які зазнають шкідливого впливу внаслідок цього діяння, але доцільніше об'єднати усі вищевказані поняття в одне – ґрунтовий покрив земель сільськогосподарського призначення.

Згідно із Законом України «Про охорону земель», землею визнається поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею, а ґрунтом – природно-історичне органічно-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості. Тобто земля та ґрунт у контексті цього закону співвідносяться як загальне і окреме, ґрунтовий покрив земель є складовою земель [20, с. 96]. У ч. 1 ст. 168 ЗК України закріплено положення про те, що ґрунти земельних ділянок є об'єктом особливої охорони. Ґрунти визнаються складовою частиною земель будь-якої категорії. Вони можуть бути самостійним об'єктом земельних правовідносин, пов'язаних із охороною та забезпеченням нормального якісного стану земель.

Отже, предметом злочинного безгосподарського використання земель доцільно все ж таки визнати ґрунтовий покрив земель сільськогосподарського призначення. Так, Ж. Х. Косанов відзначає, що земельна ділянка, позбавлена родючого покриву, може функціонувати лише як територіальний базис. Ґрунт, відділений від землі, на його думку, вже не виступає як засіб виробництва [21, с. 16]. З такою точкою зору важко не погодитися. Що ж стосується ґрунту, відділеного від земельної ділянки, то він перетворюється в речовину, відносини з приводу приналежності його використання регулюються цивільним законодавством. Однак, будь-яка земельна ділянка навіть за відсутності ґрунтового покриву може використовуватися як територіальний базис для спорудження житла, промислових підприємств, організації відпочинку людей.

Дійсно, наявність на земельній ділянці ґрунту, що характеризується родючістю, робить його придатним для використання в якості головного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві. Зупинимося дещо детальніше на характеристиці змісту предмета злочину, передбаченого ст. 254 КК України, – ґрунтового покриву земель та основних його природних функціях.

Ґрунт – рихлий поверхневий шар земної кори, який утворився в умовах тривалого тісного контакту атмосфери, літосфери і біосфери під дією фізичних, хімічних і біологічних процесів. Як зазначалося вище, особливо велика роль в утворенні ґрунту різноманітних живих організмів, які сприяють розвитку основної властивості ґрунту – родючості. В ґрунті накопичується і зберігається гумус. Вчені-ґрунтознавці називають гумус коморою поживних речовин, адже багато в чому саме він визначає родючість ґрунту. Від вмісту гумусу залежать водний, повітряний та тепловий режими

грунту, його структура, механічний склад і біологічна активність. Останніми роками невідомо зменшується запас гумусу, накопичений у ґрунті, зникають запаси чорнозему. За даними В. О. Ковди, кожна тонна гумусу – це 5x10 ккал потенційної енергії. Отже, кожний змитий сантиметр ґрунту – це втрата гектаром екосистеми 30–50x10 ккал енергії [22]. Втрата однієї десятої відсотка гумусу в ґрунті знижує врожайність зерна на 0,5 центнера з 1 га.

Ґрунтовий покрив дуже чутливий до тривалого впливу багатьох антропогенних факторів, і саме від діяльності людини в значній мірі залежить рівень родючості. Людина завдає великої шкоди землям у процесі господарської та, в тому числі, виробничої діяльності. В результаті значні площі родючих ґрунтів стають непридатними для використання. Тобто ґрунт – дуже складна і вразлива система, що формувалася протягом століть, але може бути зруйнована шляхом неправильних дій людини за лічені роки, місяці і навіть дні. Тому своєчасне виявлення фактів безгосподарського використання земель і притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності є необхідною умовою їх належної охорони.

Варто додати, що ґрунти є незамінним природним ресурсом. Науці поки що невідомі шляхи заміни природних ґрунтів штучними. Тому завданням першочергової важливості було і залишається підтримання здатності ґрунтів до самовідновлення в процесі ґрунтоутворення. Вони мають надзвичайну здатність: при правильному підході вони поліпшують свою родючість та підвищують продуктивність. Стан ґрунтового покриву сільськогосподарських ландшафтів є головним джерелом, що забезпечує сталій розвиток держави, а ґрунти – основне джерело харчових ресурсів для людства, головне багатство, від якого залежить наше життя. Отже, охорона родючості ґрунтів від безгосподарського використання, їх захист від глобальної деградації та опустелювання має стати пріоритетним завданням, розв'язання якого є обов'язковою умовою сталого і високопродуктивного розвитку не тільки сільськогосподарського виробництва, а й існування людини, збереження навколишнього природного середовища.

Отже, предметом злочинного безгосподарського використання земель слід вважати ґрунтовий покрив земель сільськогосподарського призначення. Це обумовлюється тим, що в результаті злочинної антропогенної діяльності страждає саме поверхневий родючий шар ґрунту, який завдяки своїм корисним властивостям, є найбільш важливою складовою земель сільськогосподарського призначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
2. Нетеса Н. В. Поняття та ознаки предмета порушення правил охорони або використання надр / Н. В. Нетеса // Часопис Київського університету права. – 2010. – №4. – С. 307 – 311.

3. Гаухман Л. Д. Квалифікація преступлений: закон, теорія і практика / Л. Д. Гаухман. – М.: ЮрИнфоР, 2001. – 316 с.
4. Пинаев А. А. Курс лекцій по Общей части уголовного права. Книга 1. О преступлении / А. А. Пинаев. – Х.: Харьков юрид., 2001. – 289 с.
5. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления: Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М.: НОРМА, 2001. – 208 с.
6. Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є. В. Лашук. – К., 2005. – 20 с.
7. Бикмурзин М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ / М. П. Бикмурзин. – М.: Юридлитинформ, 2006. – 184 с.
8. Российское уголовное право в 2 т.: Общая часть: учебник / под. ред. Л. Б. Иногамовой-Хегай, В. С. Комисарова, А. И. Рагога. – М.: ТК Велби, Проспект, 2006. – Т. 1. – 516 с.
9. Говоруха О. М. До проблеми концептуалізації земельних відносин / О. М. Говоруха // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Випуск 16. – 2010. – С. 55 – 57
10. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-VI // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1431. – (Бібліотека офіційних видань).
11. Земельне право України: Підручник / М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман [та ін.]; за ред. М. В. Шульги. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
12. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія / П. Ф. Кулинич. – К.: Логос, 2011. – 688 с.
13. Шатохін А. М. Соціологія села / А. М. Шатохін. – К.: Науковий світ, 2000. – 271 с.
14. Економіка сільського господарства: навч. посібник / В. К. Збарський, В. І. Мацибора, А. А. Чалий [та ін.]; за ред. В. К. Збарського і В. І. Мацибори. – К.: Каравела, 2009. – 264 с.
15. Дрозд О. Ю. Земля як об'єкт земельних відносин / О. Ю. Дрозд // Адвокат (Наука і практика). – 2009. – № 1 (100). – С. 24 – 26.
16. Мельник М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк; 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – 1288 с.
17. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш [та ін.]; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – видання друге, перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. – 1152 с.
18. Митрофанов І. І. Злочини проти довкілля: навчальний посібник / І. І. Митрофанов, А. М. Питула. – Суми: Університетська книга, 2010. – 205 с.
19. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія / В. К. Матвійчук. – К.: «Азимут Україна», 2005. – 464 с.
20. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шульга Андрій Михайлович. – Х., 2004. – 207 с.
21. Косанов Ж. Х. Правовая охрана земель сельскохозяйственного назначения: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 / Ж. Х. Косанов. – Алма-Ата, 1983. – 24 с.